

Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı

• Arş. Gör. M. Zafer DANIŞ

Özet

Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde yaşanan bilimsel bilgi ve teknoloji patlaması ve bu patlamanın insan yaşamı üzerindeki etkileri, bir çok bilim dalında olduğu gibi davranış bilimlerinde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Çevresel yapıda meydana gelen değişimler ile davranış bilimlerinde yaşanan gelişmeler, insan davranışının yalnızca kişisel özelliklere bağlı olarak açıklanamayacağı, davranışın oluşumunda çevresel faktörlerin de en az kişisel faktörler kadar etkili olduğu gerçeğini gündeme getirmiştir. Bu düşünce sistemi üzerine inşa edilen ekolojik sistem yaklaşımı, bireyi çevre içerisinde yer alan; aile, arkadaşlar, çalışma hayatı, sosyal hizmetler, sosyal politikalar, inanç sistemi, ekonomi, eğitim vb. sistemlerle sürekli etkileşim halinde olan canlı bir varlık olarak ele alır. Birey ile onun fiziksel ve sosyal çevresi arasındaki fonksiyonel olmayan karşılıklı etkileşim süreçleri üzerine vurgu yaparak, tedavi ve reformu kendi bünyesinde bütünleştirir. Yaklaşımın anahtar kavramı ise “çevresi içinde birey” dir.

Bu çalışmada; davranış bilimlerinde ekolojik sistem yaklaşımının nasıl doğduğu, yaklaşımın anahtar kavramlarının neler olduğu ve insan davranışının oluşumunda hangi dinamiklerin belirleyici rol oynadığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Davranış bilimleri, ekolojik sistem yaklaşımı, çevresi içinde birey.

Abstract

The booms of scientific knowledge and technology experienced within the last century, and their effects on human life have caused significant developments in many scientific disciplines as well as behavioral sciences. The changes occurred in the environmental structure and the developments in behavioral sciences have emphasized the fact that human behavior cannot be explained solely by personal traits, and environmental factors, too, are influential in the formation of behavior at least as much as personal ones. Built upon this way of thinking ecological system approach takes the individual as a living being within the environment who is in a constant interaction with systems such as family, friends, work life, social services, social policies, belief system, economy, education, etc. As putting an emphasis on the non-functional mutual processes of interaction between individual and her/his physical and social environment it combines both treatment and reform in itself. The key concept of the approach is the “individual in his/her environment”.

In this study the following are going to be examined: how was the ecological system approach born within behavioral sciences? What are the key concepts of the approach? Which dynamics play a determining role in the formation of human behavior?

Key Words: Behavioral Sciences, ecological system approach, individual in her/his environment

*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Giriş

Her insan, farklı sistemlerden oluşan bir çevre içerisinde doğar. Bu sistemlerden bazıları; aile sistemi, eğitim sistemi, siyasal sistem, inanç sistemi, ekonomik sistem ve çalışma hayatını içeren iş sistemidir. İnsanoğlu tüm bu sistemler ile duygu, düşünce, bilgi, değer paylaşımını gerçekleştirebilmek için diğer insanlarla haberleşir ve etkileşim kurar. İletişim ve etkileşim süreçleri aktif ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte bu süreçlerin yönü pozitif ya da negatif olabilmektedir. Bireyin davranışı, biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimi, yaşadığı sosyal çevre içerisinde meydana gelen etkileşimlerin yönüne göre değişmektedir.

İnsan, bio-psiko-sosyal boyutu olan, kültürel bir varlıktır. Davranışlarıyla çevresini etkilediği gibi aynı zamanda içinde bulunduğu çevresel sistemlerden de etkilenir (Ashman ve Hull 1999: 15). Ekolojik sistem yaklaşımı, insan davranışına etki eden, iç ve dış kuvvetlerin karşılıklı etkileşimleri üzerinde durur, bireylerin farklı durumlara uyumlarını sağlayan geçerli davranış kalıplarını tanımlar ve çevre içerisinde bulunan insan ve diğer sistemlerin birbirleri üzerinde meydana getirdikleri etkileri açıklar. (O'Melia, Miley ve DuBois 1998:31-32). Eklektik bir yaklaşım olan ekolojik sistem yaklaşımı, çeşitli insan davranışı teorilerinin güçlü yanlarını özellikle de ekolojik teori ve genel sistem teorisine temel teşkil eden kavramları bütünleştirerek (Grief 1986:225'den Akt: O'Melia, Miley ve DuBois 1998:31), bireyin iç dinamikleri kadar onun yaşamını etkileyecek dış dinamikler üzerinde de durur (Ashman ve Zastrow 1990:10). Bu kapsamda davranış bilimlerinin temel fonksiyonu ise; çevresel sistemlerin bireyin davranışı üzerindeki etkilerini doğru bir biçimde değerlendirerek, birey ile çevresel sistemler arasındaki karşılıklı etkileşimleri geliştirmenin yollarını aramaktır.

Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımının Doğuşu

Bilindiği gibi genel sistem ve ekolojik sistem yaklaşımları sosyal bilim literatürüne girmeden önce mesleki uygulamalarda hakim olan yaklaşım medikal modeldi. Medikal model, duygusal ve davranışsal sorunların nedenlerini bireysel patolojilerde aramakta ve ağırlıklı olarak içsel yaşantı ve süreçler üzerinde durmaktaydı. Sigmund Freud, tarafından geliştirilen medikal model yaklaşımı, davranış problemi olan bi-

reyleri "hasta" olarak kabul etmekte ve bireylerin duygusal ve davranışsal problemlerini mental problemler gibi ele almaktaydı. Medikal model yaklaşımı; normal dışı davranışlarda bulunan bireylere şizofren, psikotik, manik depresif vb. psikiyatrik teşhisler koymakta ve yalnızca ruhsal süreçler üzerine odaklanmaktaydı. 1960'lı yıllardan itibaren sosyal bilim çevrelerinde medikal modelin uygulamadaki etkinliği sorgulanmaya başlanmış ve çevresel etkenlerin sorunlar üzerindeki etkisinin önemi anlaşılacak (Ashman ve Zastrow 1990: 10), sorunların nedenlerinin sadece bireylerde ve içsel yaşantılarda aranmasının aynı zamanda sorunu olan bireylerin suçlanmasını da beraberinde getireceği inancı giderek önem kazanmıştır (Acar ve Acar 2002: 29). Davranış bilimlerinin bakış açısında meydana gelen bu değişimde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve bunu izleyen yıllarda patlak veren II. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği yoksulluk, işsizlik, suçluluk, toplumsal stres vb. sosyal sorunların birey ve toplum yaşamı üzerindeki çevresel etkileri büyük rol oynamıştır (Toikko 1999: 355). Yaşanan bu gelişmeler ise insan davranışının çevre içerisinde şekillendiği ve bu yönüyle değerlendirilmesi gerektiğini savunan ekolojik sistem yaklaşımının temelini oluşturmuştur (Compton ve Galaway 1979:111-114).

Ekolojik sistem yaklaşımının teorik temeli Ludwig Von Bertalanffy'nin genel sistem yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde insanlar bir sosyal ağ içerisinde var olan canlılar olarak görülmektedir. Bireyin davranışı ve gelişimi, yaşadığı sosyal ağ içerisinde meydana gelen etkileşimlerin yönüne göre değişmektedir. İnsan davranışı bireysel ve sosyal çevre arasında süregelen karşılıklı etkileşimin bir ürünüdür. Sosyal ağ içerisinde; ev, aile, kültür, alt kültür, toplum, okul gibi sistemler yer almaktadır. Bir sistemde yaşanan bir değişim diğer sistemleri de etkilemektedir. Sözelimi aile içerisinde ebeveynlerin ilişki süreçlerinde meydana gelen bir değişim, ailedeki çocuğu, çocuğun motivasyon sürecinde meydana gelen değişim ise onun yaşantısını olumsuz yönde etkileyecektir (Bertalanffy 2004).

Ekoloji kavramını davranış bilimlerinde ilk kez kullanan 1965'te psikolog Roger Barker olmuştur. Kavramın sosyal hizmet uygulamalarına girişi ise, Carel Germain'in 1979'da uyum dengesi (*goodness of fit*) olarak tanımlandığı çevre ve insan organizması ara-

sındaki karşılıklı uyumun önemine işaret etmesi sonucudur. Ekolojik sistem yaklaşımına göre insan organizması ile çevrenin özellikleri karşılıklı uyum içinde olmalıdır (Turan 1999:311). Yaklaşımın anahtar ögesi ise “çevresi içinde birey” kavramıdır (Ashman ve Zastrow 1990: 3).

Çevresi İçinde Birey

Günümüzde psikolog, pedagog, sosyal hizmet uzmanı gibi genelde sorunlu bireyler ile mesleki çalışmalar yürüten profesyoneller, yardım talebinde bulunan müracaatçı veya danışanı içinde yaşadığı çevresel sistemler ile birlikte ele alıp (O’Melia, Miley, DuBois 1998: 9–11) onun ruhsal süreçleri kadar, etkileşim kurduğu ve yaşamını etkileyen dış dinamikleri de göz önünde bulundurarak “çevresi içinde birey” bakış açısından hareket etmektedirler (Ashman ve Zastrow 1990:10).

Ashman ve Hull (1999:14)’a göre ekolojik sistem yaklaşımı çerçevesinde birey; aile, arkadaşlar, sosyal hizmetler, politikalar, inanç sistemi, mal ve hizmet sistemi, çalışma hayatı ve eğitim sistemi başta olmak üzere çevredeki pek çok sistemle dinamik etkileşim içerisinde bulunan bir varlık olarak ele alınmaktadır. Yaklaşımın temel varsayımı ise birey ile çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimlerin (*interaksiyonların*) geliştirilmesi yoluyla bireyin çevresel değişimlere daha kolay uyum sağlayabileceği şeklindedir.

Ekolojik sistem yaklaşımı, birey ve diğer sistemler arasındaki karşılıklı etkileşimin yani interaksiyonun tanımlanmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Sosyal çevre kavramının ekolojik sistem yaklaşımı üzerine inşa edilmiş olması da buna bir örnek olarak gösterilebilir (Ashman ve Hull 1999:13).

Her geçen gün aile yapısı ve sosyal kurumlar ile çevre içerisinde yer alan diğer sistemlerin işlev ve yapıları değişime uğramakta, yaşam bireyler için daha karmaşık bir hale gelmektedir. Bu durum bireylerin sosyal çevreye adaptasyonunu olumsuz yönde etkilemekte, ortaya çıkan bireysel talepler ile toplumsal kaynaklar arasındaki dengesizlik durumu ise strese yol açmaktadır. Bireyler, stresle baş edebilmek için çevrenin talep ve kaynakları ile kendi imkan ve yetenekleri arasında bir denge kurmak zorundadır (Compton ve Galaway 1979: 29). Ekolojik sistem yaklaşımına göre birey ve çevresi arasında kurulacak

uyum dengesi ile bireysel, ailevi ve toplumsal sorunlar ortaya çıkmadan önlenabilir ve sistemler arasındaki fonksiyon eksiklikleri giderilebilir (Payne 1979: 145-147; O’Melia, Miley ve DuBois 1998: 35-36; Turan 1999: 311; Kornblum ve Julian 2001: 181-182).

İnsan hayatı biyolojik, psikolojik, duygusal ve entelektüel değişim süreçlerini kapsar. Birey bir yaş döneminden diğerine geçerken çeşitli sorunlar ve ihtiyaçlar kendiliğinden gündeme gelir. Bu geçiş dönemlerinden bazıları; yürümeyi öğrenme, okula başlama, ergenliğe giriş, okul hayatının sona ermesi, iş hayatına girme, evlenme, çocuk sahibi olma, çocukların evden ayrılması, emeklilik ve eşlerden birinin kaybıdır (Ashman ve Zastrow 1990: 9-15). Ekolojik sistem yaklaşımı, bireylerin, ailelerin ve küçük grupların geçiş dönemleri ile ilgili sorunlarını ve bir yaş evresinden diğer yaş dönemine taşıdıkları ihtiyaçlarını inceler.

Bu noktada ekolojik sistem yaklaşımının temel kavramlarına değinilmesi birey ile çevre arasındaki etkileşimlerin daha iyi anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ekolojik Sistem Yaklaşımının Temel Kavramları

Genel sistem teorisinde yer alan bazı kavramlar ekolojik sistem yaklaşımının da temelini oluşturmaktadır. Sistem, sosyal çevre, interaksiyon, transaksiyon, enerji, kesişim, adaptasyon, başatma ve karşılıklı bağımlılık ekolojik sistem yaklaşımında sıklıkla kullanılan temel kavramlardır (Ashman ve Hull 1999:14). Aşağıda ekolojik sistem yaklaşımına temel oluşturan bu kavramlar kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Sistem (System)

Sistem birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içerisinde olan parçaların oluşturduğu bir bütün ya da “araların da ilişki bulunan birimler bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (Bertalanffy 1956:11 Akt; Compton ve Galaway 1979:73). Ashman ve Hull (1999:10-11)’a göre ise sistem, belirli bir işlevi yerine getirmek üzere kurallı ve ilişkisel bir yapı içerisindeki, öğelerin, oluşturduğu bir düzendir. Okulumuzdaki sınıf, içinde bulunduğumuz aile, öğrenim gördüğümüz üniversite birer sistemdir. Bu sistemlerin her biri fonksiyonlarını yerine getirebilmek için birlikte çalışan bir çok parçadan oluşur.

Sosyal Çevre (Social Environment)

Çevre, herhangi bir olay, grup ya da topluluğun oluşumunda etkili olan koşulların tümünü içine alır. Tüm toplumsal olaylar, bazı temel faktörlerin veya şartların etkisi altında meydana gelir, biçimlenir veya biçim değiştirirler. Çevre fiziki, biyolojik, kültürel ve sosyal olmak üzere dört başlık altında incelenebilir. Sosyal çevre insan yaşamı ile ilgili koşulları, durumları ve insanlar arası etkileşim süreçlerini kapsar. Bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi çevreyle kurulan karşılıklı güçlü etkileşimlere bağlıdır.

Sosyal çevre, bir insanın yaşadığı evin şeklini, yaptığı işin türünü, piyasadaki mevcut para miktarını, yasal düzenlemeleri ve toplumsal kurallar bütünü, aynı zamanda insanın temas halinde olduğu tüm bireyleri, grupları, kurumları ve sistemleri de içine alır (Ashman ve Hull 1999:14-15).

Ekolojik sistem yaklaşımı, bireyi çevre içerisinde yaşayan bir varlık olarak ele alır ve bireyin davranışını değerlendirirken çevreyi de göz önünde bulundurur. İnsan çevresi ile iç içe dinamik bir varlıktır, insan ve çevre arasında var olan bütünlük insan davranışı üzerinde etkilidir (Ashman ve Zastrow 1990:3).

Bu yaklaşımı temel alan davranış bilimciler bireyi ele alırken onun karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğu çeşitli sistemleri de değerlendirirler ve müdahale stratejilerini birey ve çevresi arasında meydana gelen olumsuz etkileşimlerin ve bireyin adaptasyon süreçlerinin geliştirilmesi üzerine inşa ederler.

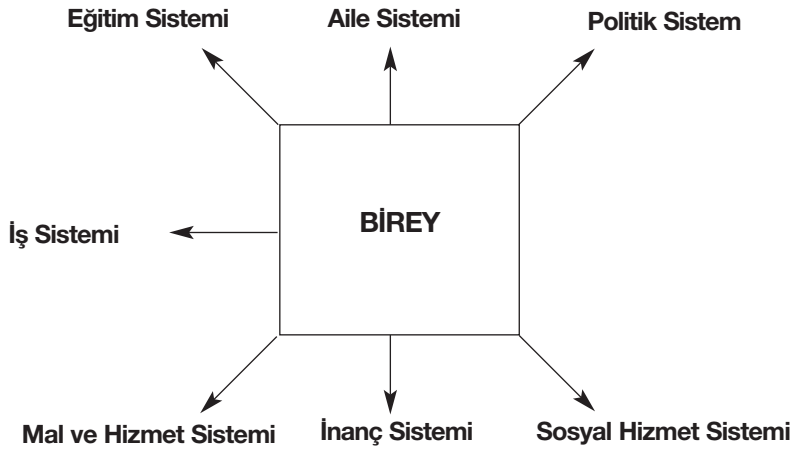
Şekil 1’de Ashman ve Zastrow (1990:10)’un “çevresi içinde birey” kavramını nasıl şemalaştırdıkları gösterilmektedir.

İnteraksiyon ve Transaksiyon (Interaction and Transaction)

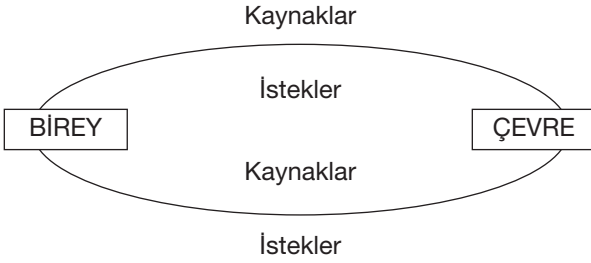
İnteraksiyon ve taransaksiyon bireylerin çevre içerisinde yer alan diğer canlı sistemleriyle (aile, arkadaş çevresi, öğretmenler, meslektaşlar vb.) kurdukları etkileşim süreçlerini ifade eder. İnteraksiyonda bir karşılıklılık durumu vardır, transaksiyonda ise sistemler arası ilişkilerde bir karşılıklılık olabileceği gibi tek yönlü bir iletişim ya da mesaj aktarımı da söz konusu olabilir. Söz gelimi bir erkeğin sevdiği bir bayandan aşkına karşılık görmesi interaksiyona, on beş yıldır çalışmakta olduğumuz işten iş verenin tek yönlü kararıyla kendi inisiyatifimiz dışında çıkarılmamız ise transaksiyona örnek olarak gösterilebilir (Ashman ve Hull 1999:14; Ashman ve Zastrow 1990:3-4).

Birey ve çevre arasındaki ilişkiler etkileşimseldir. Birey davranışı ile çevresini şekillendirebileceği gibi çevre şartlarının etkisi ve çevre ile kurulan ilişkiler de bireyin davranışı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Şekil 2 (O’Melia, Miley ve DuBois 1998: 33)’de birey ve çevre arasındaki ilişki süreci sembolize edilmektedir.

Şekil 1: Çevresi İçinde Birey

Şekil 2: Birey-Çevre İlişkisi

Şekil 2’de görüldüğü gibi birey ve çevresi arasındaki ilişkide dönütsellik ve karşılıklılık söz konusudur. Ayrıca sürekli değişen bireysel istekler ile çevre şartları bu ilişkiyi dinamik kılmaktadır. Bu nedenle bireyler çevrelerini etkiledikleri gibi aynı zamanda sosyal ve fiziksel çevrelerinden de etkilenmektedirler.

Kendimizi nasıl hissettiğimiz, sosyal çevrenin bize yönelik davranışlarını etkilemekte, sosyal çevrenin bizlerle kurduğu ilişkilerin genel dinamikleri de, bizim davranış tarzımızı şekillendirmektedir (Miley, O’Melia ve DuBois 1998: 30-32).

Enerji (Energy)

Enerji, insan ve çevre arasında meydana gelen etkileşimlerin temel kaynağıdır. Enerji girdi (*in put*) ya da çıktı (*out put*) biçimini alabilir. Girdi, enerjinin insan yaşamına giren ve onun yaşamına ilave bir boyut getiren biçimidir. Örneğin, sağlığı tehlike sinyalleri veren yaşlı bir insan gerekli günlük işlerini yerine getirebilmek için fiziksel yardıma ya da duygusal desteğe ihtiyaç duyabilir. İşte bu yaşlıya verilecek destek girdi olarak tanımlanabilir. Çıktı ise insan yaşamından dışarı atılan bir enerji biçimi olarak kavramsallaştırılabilir. Bir bireyin boş zamanlarında enerjisini gönüllü kampanyalarda çalışarak değerlendirmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir (Ashman ve Hull 1999:15; Ashman ve Zastrow 1990:4).

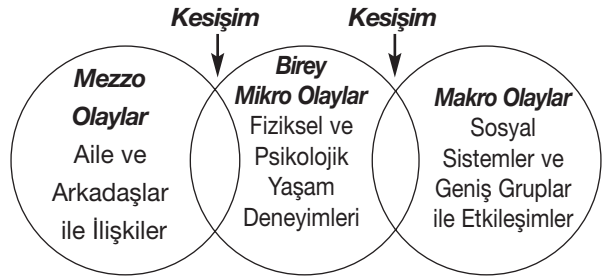
Kesişim (Interface)

Kesişim, birey ve çevre arasında meydana gelen etkileşimlerin odak noktası (*exact point*)dir. “Çevresi içinde birey” yaklaşımı göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapıldığı taktirde, kesişim kavramı, değişim için uygun interaksyon ve transaksyonların

amaçlanması noktasında odaklanmalıdır. Örneğin; aile danışmasına başlayan bir çiftin öncelikli olarak ifade ettiği problem çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusundaki görüş ayrılığıdır. Asıl problem ise, eşler arası iletişim sürecinde ortaya çıkan eksikliklerdir. Bu sorun alanındaki odak nokta bir eşin diğerini olumsuz olarak etkilemesi üzerinedir. Her insan bir diğerinin sosyal çevresinin bir parçasıdır. Eğer odak nokta hatalı olarak belirlenmişse bu durum gerçek sorun ele alınmadan zaman ve enerji kaybına neden olacaktır (Ashman ve Zastrow 1990: 8; Ashman ve Hull 1999:14).

Şekil 3 (Ashman ve Zastrow 1990: 14)’de birey ve etkileşim içerisinde bulunduğu sistemler arasındaki kesişim noktaları gösterilmektedir.

Şekil 3: Birey ile Çevre Arasındaki Kesişim Noktaları

Her birey bir yaşam döngüsüne sahiptir. Bireyin yaşam döngüsü içerisinde meydana gelen etkileşimler ve karşılaştığı yaşam olayları üç temel kategori içerisinde ele alınabilir. Bunlardan ilki mikro olaylardır. Mikro olaylar kişisel olarak her bireyin sahip olduğu yaşam deneyimlerini ifade eder. Bireyin yaşam deneyimleri aynı zamanda onun sosyal çevre içerisindeki davranışlarına da şekil verir. Davranışlar genellikle bireyin sosyal çevre içerisinde yer alan diğer sistemlerle olan etkileşimleri sonucunda meydana gelse de bazı davranışlar kişinin kendi içsel yapısı ve yaşantılarının birer ürünüdür. Mikro olaylara; madde bağımlılığı, intihar teşebbüsleri, depresif kişilik yapısı vb. bireysel yaşantılar ve kişilik özellikleri örnek olarak gösterilebilir. Mikro yaşam olaylarının başlıca odak noktası bireyin davranışlarıdır. Mezzo düzeydeki yaşam olayları bireylerin sosyal çevre içerisinde diğer bireyler ve küçük gruplar ile kurdukları ilişki ve etkileşimler üzerinde odaklanır. Mezzo düzeydeki yaşam deneyimleri bireyin içten ilişkiler içerisinde bulunduğu aile, arkadaş ve iş çevresi ile arasındaki etkileşimleri kapsar. Yaşam olaylarının üçüncü ve son türü

makro olayları içermektedir. Odak noktası bireyler ile geniş organizasyonlar ve sosyal sistemler arasındaki transaksionlardır. Sosyal çevre bireylerin davranışları üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Yoksulluk, ayrımcılık, sosyal baskılar ve sosyal politikaların yansımaları makro düzeydeki yaşam olayları içerisinde yer almaktadır (Ashman ve Zastrow 1990: 12-14).

Adaptasyon (Adaptation)

Adaptasyon, çevre şartlarına uyum kapasitesidir. Bu kavram bir değişimi ifade eder. Bir birey işlevselliğini sürdürülebilmek için yeni koşullara ve durumlara uyum sağlamalı ya da değişmelidir. İnsanlar, sürekli olarak yaşanan değişimler ve çeşitli streslerle baş edebilmek için esnekliğe ve adaptasyon yeteneğine gereksinim duyarlar. Bu noktada uygulama oryantasyonu olan davranış bilimlerinin temel sorumluluğu bireye sosyal yaşamın gereklerine uyum sağlaması için yardımcı olmaktır. Bir birey meydana gelen her yeni duruma uyum sağlayabilmelidir. Yeni bir sevgiliyle, yeni bir işle ya da yeni bir komşu muhitiyle karşı karşıya olan birey bu süreçlere adapte olmalıdır. Adaptasyon süreci, genellikle bir güç yapısı içerisinde enerjiyi gerektirir. Ekolojik sistem yaklaşımı bakış açısı ile yürütülen mesleki uygulamalarda, bireylerin var olan enerjilerini doğru bir biçimde kullanmaları böylelikle sosyal işlevselliklerini sürdürmeleri hedeflenir (Ashman ve Zastrow 1990:8; Ashman ve Hull 1999:15). Payne (1979:145)'e göre, yoksulluk, suçluluk, ayrımcılık gibi sosyal sorunlar çevresel yapıyı olumsuz yönde etkilemekte ve adaptasyonun gerçekleşme olasılığını azaltmaktadır. Bundan dolayı bireyler çevreyle aralarında bir uyum dengesi oluşturup sürdürülebilmek için çaba sarf etmelidirler.

Ashman ve Hull (1999:15)'a göre ise bireyler hem çevrelerini etkilerler hem de çevreden etkilenirler. Diğer taraftan çevreye başarılı bir biçimde adapte olabilmek için hem kendileri hem de çevre üzerinde değişim yaratabilirler. Örneğin Erzurum'da yaşayan bir kişi, soğuk kış mevsiminde yaşamını ancak korunaklı binalarda sürdürebilir. Bu yüzden Erzurum'da yaşayanlar soğuk çevre şartlarını, ısı yalıtımlı binalar inşa ederek ve uygun altyapı hizmetlerini oluşturarak kendi lehlerine değiştirebilirler ve kış mevsiminin günlük yaşam sürecindeki olumsuz etkilerini elemine ederler. Bu açıdan bakıldığında adaptasyon iki yönlü bir süreci ifade eder, bu süreç bireysel özellikleri ve çevre koşullarını içerir.

Başetme (Coping)

Başetme, insan adaptasyonun bir biçimidir ve problemlerin üstesinden gelme yönündeki mücadeleyi ifade eder. Geniş anlamda adaptasyon ortaya çıkan her yeni duruma verilen olumlu ya da olumsuz tepkilerin tümünü içerir. Başetme ise yaşam döngüsü içerisinde karşılaşılan problemlerin üstesinden gelebilmek için tecrübelerden yararlanmaya ya da model almaya işaret eder. Örneğin; bir birey aniden ortaya çıkan bir ebeveynin kaybedilmesi ya da yeni bir çocuğun dünyaya gelmesi gibi gelişmelerde nasıl davranacağı hususunda geçmişteki gözlemleri ya da edinmiş olduğu tecrübelerine başvurur (Ashman ve Zastrow 1990: 8; Ashman ve Hull 1999:15).

Karşılıklı Bağımlılık (Interdependence)

Bireyler, sosyal çevre içerisinde diğer bireyler ya da gruplarla karşılıklı bağımlılık ve güven ilişkisi içindedirler. Her birey bir diğerine, girdi, enerji, hizmet ve bütünlük açısından bağılıdır. İnsanlar, diğerleri olmaksızın varlığını sürdüremez. Örneğin, sanayiciler girdi niteliğindeki yiyecek maddesi üretimi için çiftçilere ve ürettikleri mamulleri satabilmek için ise müşterilere gereksinim duyarlar. Aynı zamanda, çiftçiler de üretmiş oldukları yiyecek maddelerini paraya çevirip, kendileri için gerekli olan tohum, araç-gereç ve diğer malzemeleri satın alabilmek için sanayicilere ihtiyaç duyarlar. Özellikle yüksek endüstri toplumlarında yaşayan insanlar, hayatlarını sürdürebilmek için birbirlerine gereksinim duyarlar ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindeyler (Ashman ve Zastrow 1990: 8; Ashman ve Hull 1999:15-16).

Buraya kadar ekolojik sistem yaklaşımının temel kavramları ana hatlarıyla ele alındı. Makalenin bundan sonraki kısmında ekolojik sistem yaklaşımında davranış dinamiklerini değerlendirme modelinden yararlanılarak bireyin davranışlarına etki eden unsurların neler olduğu ve insan davranışının nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Ekolojik Sistem Yaklaşımında Davranış Dinamiklerini Değerlendirme Modeli

Ekolojik sistem yaklaşımı davranış bilimcilere bir durumun bir çok görünümünü değerlendirebilmeleri için çok geniş bir bakış açısı sunar. Bu çerçevede bireyin davranışını değerlendirirken birey ve çevresi

arasındaki etkileşimin üç boyutunu birden ele almak gerekir. Bunlar “normal gelişimsel kilometre taşları”, “genel yaşam olayları” ve “kişisel farklılıklar”ın insan davranışı üzerindeki etkileridir.

Şekil 4’te Ashman ve Zastrow (1990: 9)’un davranış dinamiklerini değerlendirme modeline yer verilmektedir.

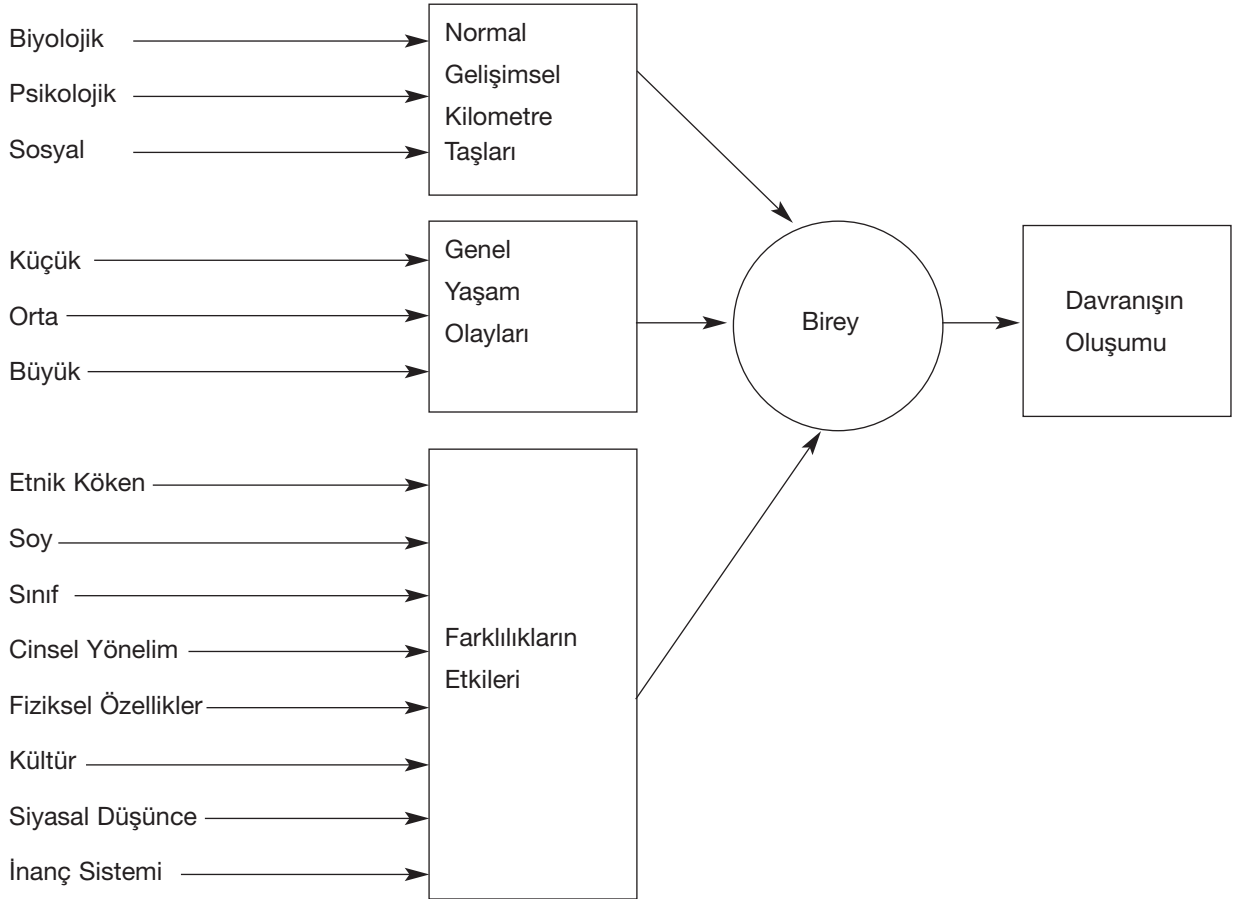
Şekil 4’teki davranış dinamiklerini değerlendirme modeline ilişkin şema şu şekilde açıklanabilir: normal gelişimsel kilometre taşları kavramı, bireyin yaşam süreci içerisinde doğal olarak meydana gelen, biyolojik, psikolojik, duygusal ve entelektüel değişim süreçlerini kapsar. Bu kavram her yaş grubundan insan davranışlarının doğru olarak değerlendirilebilmesi için uygulayıcılara bir bilgi temeli sunar. Örneğin on iki aylık bir bebeğin yürüyememesinden dolayı endişe etmek yersizdir, bununla birlikte aynı bebeğin yir-

mi dört aylık olduğunda yürüyememesi ise bir sorundur (Ashman ve Zastrow 1990: 9).

Her yaşam döneminin kendine özgü biyolojik, psikolojik ve sosyal özellikleri vardır. Örneğin, ergenlik çağı bir kimlik bulma dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği, bağımsızlık uğraşı ve akran grupları içerisinde kendine uygun bir yer arama çabasıdır. Bazen adölesan daha stresli olabilir, evden kaçabilir ya da suça yönelebilir (Ashman ve Zastrow 1990: 9).

Konumuzla ilgili bir örnek verecek olursak; biyolojik açıdan olgunlaşıp çocukluktan ergenliğe adım atan genç, içinde bulunduğu yaşam döneminin psikososyal özelliklerini sergilemeye başlayacaktır. İsyankarlık, içe kapanma, kendine yakın bulduğu ünlüleri model alma, karşı cinsle arkadaşlık ilişkileri kurma, zaman zaman duygusal çatışmalar yaşama, sorum-

Şekil 4. Davranış Dinamiklerini Değerlendirme Modeli

luluktan kaçınma vb. davranış değişiklikleri gösteren genç üzerinde aile önemli bir etkiye sahiptir. Çocuğuna bir arkadaş olarak yaklaşan aile onu kazanarak bu dönemi sağlıklı bir biçimde atlatmasına yardımcı olacaktır aksine aşırı özgürlükçü ya da kısıtlayıcı bir aile ortamında bulunmak genç açısından bazı uyum sorunlarının ve sosyal fonksiyon bozukluklarının tetikleyicisi olacaktır. Yörükoğlu (1978: 94)'na göre genç ile ailesi arasında sağlıklı bir ilişki yaşanmadığı takdirde ortaya kaçınılmaz bir biçimde birtakım sorunlar çıkacaktır. Başka bir deyişle, gencin reddedilmesi ve aşırı özgürlükçü ya da kısıtlayıcı bir ortamda bulunması onun kişiliğini olumsuz yönde etkileyecektir.

Tüm yaşam dönemleri genel yaşam olayları tarafından belirlenir (Ashman ve Zastrow 1990). Bireyler bir yaş döneminden diğerine geçerken bazı ihtiyaçlarını da taşırlar. Karşılanamayan ihtiyaçlar ile bireyin yaşam döngüsünde meydana gelen değişimlerin şiddeti (küçük, orta, büyük) onun davranış dinamiklerini yakından etkiler. Örneğin, kaza, ayrılık, ölüm vb. bir travma ile karşı karşıya kalan birey bu olayın etkisinden kurtulup, sürdürmekte olduğu yaşamında yeni bir denge oluşturamazsa, meydana gelen bu değişime adaptasyon sağlayamaz ve bu nedenle çeşitli uyum sorunları yaşar.

Etnik köken farklılığı, soy, sosyal sınıf, cinsiyet, çoğulcu bir toplum kültürü, siyasal düşünce ve sahip olunan inanç sistemi gibi bireysel farklılıklar da insan davranışı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Bir birey ait olduğu grup yapısının toplum içinde yaşayan diğer gruplar ile arasındaki farklardan dolayı çok çabuk ayırt edilebilir. Birey kişisel farklılıklarının etkilerine de yakından bağlıdır (Ashman ve Zastrow 1990: 15). Mesela kadınların erkeklerden daha yumuşak olması ya da Akdeniz toplumunun İskandinav toplumundan sıcak kanlı olması gibi durumlar bireysel ve toplumsal farklılıkların kişiler üzerindeki etkilerine açık birer örnek olarak gösterilebilir.

Birey içinde bulunduğu toplumun, ait olduğu sosyal sınıf, etnik ve kültürel yapının değerlerini benimser, sosyal kabullerini ve davranış kalıplarını örnek alır.

Bireyin çevresi, kültürel çevre ve sosyal çevre olmak üzere iki düzeyde oluşur. Değerler ve normlar kültürel çevreyi, insan ilişkileri ise sosyal çevreyi meydana getirir. Sosyal çevre ile kültürel çevre arasında uyum-

suzluk olduğu zaman gerilimler ortaya çıkar. Sosyal çevre ile kültürel çevre arasında meydana gelen bu uyumsuzluk ise anominin kaynağını oluşturur. Yerleşim yeri, konut, ulaşım, eğitim, sağlık, eğlenme imkanları, kamu hizmetleri gibi toplumsal koşulların yanında bireyin sosyo-ekonomik statüsü, kazanç biçimi, komşuluk ilişkileri, aile içi ilişkileri, aile üyelerinin rol ve fonksiyonlarını yerine getirme biçimleri gibi öğeleri de içeren çevre, bireyin psiko-sosyal gelişimi ve kişiliğini yakından etkilemektedir (Cılga 1989: 19). İnsan davranışının oluşumunda sosyo-kültürel yapı öğeleri (örf, adet, gelenek, görenekler vb.), sahip olunan siyasal düşünce ve inanç sistemleri önemli rol oynamaktadır. Ülkemizin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde halen devam eden kan davaları ile zaman zaman medyada rastladığımız nikahsız ilişkiye giren kız çocuklarının öldürülmesi olayları, 1980 öncesinde siyasal düşünce farklılıklarından dolayı bir çok cinayetin işlenmesi ve dünyada bugüne kadar yapılan terör olayları içerisinde en çok ses getiren, 11 Eylül 2001'deki İkiz Kulelere yönelik uçak saldırılarının altında medeniyetler arasındaki çatışmanın yer alması; sosyo-kültürel yapı ve siyasal düşünce farklılıkların insan davranışı üzerindeki etkilerine somut birer örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere; ekolojik sistem yaklaşımı bireyi davranışa yönelten çevresel sistemleri analiz ederken derinlemesine ve çok boyutlu bir değerlendirme sürecini kapsayan, davranış dinamiklerini değerlendirme modelinden yararlanır. Bu çerçevede ekolojik sistem yaklaşımı bakış açısıyla, hareket eden davranış bilimi uygulayıcılarından, mesleki ilişkinin başlangıç aşamasında danışan bireyi, ailesini, komşuluk çevresini ve içinde yaşadığı toplumu analiz etmeleri beklenir (Butler 1996: 48).

Tartışma

“Davranışları yalnızca uyaran ve uyarana verilen cevap veya etki tepki ilişkisi yoluyla açıklamak yeterli değildir. Zaman, çevre koşulları ve sosyal etkileşim de davranışları olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Ekolojik sistem yaklaşımı, davranışın birden fazla çevre sistemi ile ilgili olduğunu savunur. Örneğin; çocuğun davranışına, kendi kişilik yapısı, ailesi, okulu ve yaşadığı mahalle gibi sistemler etki eder. Birey yaşadığı çevreden yararlanır ve davranışlarına

çevre tarafından anlam verilir. Aynı zamanda birey çevredeki değişimlerden de etkilenir. Toplumun ekonomik ve politik yapısı, yasaları ve kuralları da bireyin sosyal çevreye uyumunu etkilemektedir. Sorunlar, birey ile çevre arasındaki uyum dengesinin bozulması sonucunda ortaya çıkar” (Turan 1999: 311-313).

Davranışı bireyin duygu ve düşüncelerinin açığa vurulmuş biçimi olarak ele aldığımızda, bireyin davranışını buz dağının görünen yüzü, onu davranışa yönlendiren nedenleri ise buz dağının denizin altında kalan kısmı olarak nitelendirebiliriz. Bireyin davranışı; geçmiş yaşam deneyimlerinin, içinde bulunduğu çevre koşullarının, çevredeki diğer sistemlerle olan ilişkilerinin ve kendi kişilik özelliklerinin bir bileşkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple mesleki ilişki sürecinde yardım talebinde bulunan bireyin yalnızca kişilik özellikleri üzerinde durmanın diğer bir deyişle sorunun kaynağını bireysel patolojilerde aramanın çözüm sürecini zora sokacağı açıktır.

Mesleki uygulamalarda ekolojik sistem yaklaşımına başvurmak için üç önemli neden vardır. İlk olarak bu yaklaşım insan davranışının oluşum dinamiklerini anlama, yorumlama, böylelikle sorunu tüm yönleriyle değerlendirebilmek için genel bir bakış açısı sunar. İkincisi, birey, aile, grup, organizasyon ve toplumlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri görebilmemiz olanak tanır. Üçüncü ve son olarak bireyin sorunlarla başetme yeteneği ve adaptasyon kapasitesi üzerinde durarak problemin çözümünde danışanın insiyatif almasını sağlar.

KAYNAKLAR

- ACAR, B. Yüksel ve H. ACAR. “Sistem Kuramı-Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet: Temel Kavramlar ve Farklılıklar.” **Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını, Cilt: 13, Sayı: 1, 2002: 29-35.
- ASHMAN, Kirst Karen ve Charles ZASTROW. **Understanding Human Behavior and the Social Environment**, Chicago, Nelson Hall Publishers, 1990.
- ASHMAN, Kirst Karen ve Grafton H. HULL. **Understanding Generalist Practice**, Chicago, Nelson Hall Publishers, 1999.
- BERTALANFFY, V. Ludwig. **Ecological Systems Approach**, [internet] Bağlı Bulunduğu İnternet Adresi; <http://www.users.globalnet.co.uk/~ebstudy/strategy/ecosys.htm>, 27 Nisan 2004.
- BUTLER, Shane. **Substance Misuse and the Social Work Ethos**. *Journal of Substance Misuse*1, Volume: 62, Number: 2, 1996: 46-53.
- CILGA, İbrahim. **Aile ve Çevre Sorunlarının Gencin Kişiliğine Etkisi**. T.C. Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1989.
- COMPTON, Beulah R. ve Burt GALAWAY. **Social Work Processes**, USA, The Dorsey Press, 1979.
- KORNBLUM, William ve Joseph JULIAN. **Social Problems**, Prentice Hall, Tenth Edition, New Jersey, 2001
- MILEY, K.K., O’ MELIA, M., DUBOIS, B.L. **Generalist Social Work Practice—An Empowering Approach**.UK, Allyn and Bacon, 1998.
- PAYNE, Malcolm. **Modern Social Work Theory**, Jo Camp-ling (Ed.), Great Britain, Macmillan Press Ltd, 1997.
- TOIKKO, Timo. “Sociological and Psychological Discourses in Social Casework During the 1920s.” **Families in Society**, Volume: 80, Number: 4, July- August 1999: 351-358.
- TURAN, Nihal. **Sosyal Kişisel Çalışma: Birey ve Aileler için Sosyal Hizmet**, Ankara, 1999.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay. **Çocuk Ruh Sağlığı**. Ankara: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1978.

